

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kerkenvisies: van visie naar uitvoering

Handreiking 2022

*Kerkenvisies:
van visie
naar uitvoering*

Handreiking 2022

Rotterdam: Lauskerk.

Inhoud

Intro:

Kerkenvisies: van visie naar uitvoering *pagina 4*

De 10 bouwstenen *pagina 6*

Deze handreiking bevat de volgende 10 bouwstenen:

- 1** Doel van een kerkenvisie *pagina 10*
- 2** Bestuurs- en organisatiecultuur *pagina 12*
- 3** Positie erfgoed *pagina 14*
- 4** Maatschappelijke opgaven *pagina 18*
- 5** Omgevingswet *pagina 22*
- 6** (Proces)afspraken/werkwijzen *pagina 28*
- 7** Informatie *pagina 32*
- 8** Marketing/draagvlak *pagina 34*
- 9** Communicatie/taal *pagina 38*
- 10** Andere partijen en spelers *pagina 40*

Bijlage:

Schematische weergave van de mogelijkheden van verankering *pagina 46*

Kerkenvisies: van visie naar uitvoering

Op 10 november 2018 ondertekenden acht partijen een samenwerkingsovereenkomst om gezamenlijk te werken aan een duurzaam toekomstperspectief voor het religieus erfgoed: het programma Toekomst Religieus Erfgoed. Het leidend concept hierbij is dat de toekomst van de gebedshuizen op lokaal niveau vormgegeven moet worden. Als instrument om hier invulling aan te geven is gekozen voor een kerkenvisie: een samenhangende visie op alle gebedshuizen binnen een gemeente, ongeacht denominatie, ouderdom of (monumentale) status van een gebedshuis. De visie is geïnitieerd door het gemeentelijk bestuur maar opgesteld in nauwe samenwerking met kerkelijke partijen en vertegenwoordigers vanuit de lokale samenleving. Om het opstellen van dergelijke kerkenvisies te stimuleren is nadrukkelijk een beroep is gedaan op de lokale overheden. Nu, tweeënhalf jaar later, zijn (of gaan) 240 gemeenten concreet aan de slag met een kerkenvisie.

Met het afronden van een kerkenvisie heeft de gemeente een strategische visie op de toekomst van kerkgebouwen in handen en daarmee is een eerste stap gezet. Een kerkenvisietraject stopt echter niet met het vaststellen of afronden van een visie - integendeel. De vraag is hoe men ervoor kan zorgen dat de ideeën en besluiten uit de kerkenvisie ook daadwerkelijk worden uitgevoerd. Om te voorkomen dat de kerkenvisie meer is dan een document dat spreekwoordelijk in een la verdwijnt, is het verstandig om de gezamenlijke ambities, besluiten en afspraken te verankeren.

Een kerkenvisie kan een gezamenlijk visiedocument zijn, maar kan ook resulteren in concrete acties, zoals onderhouds- of verduurzamingsactiviteiten, producten zoals een website of handreiking, handelingsperspectieven voor de toekomst, overlegvormen en (integraal) beleid. Met 'verankeren' wordt bedoeld het uitvoeren van bewuste acties om de doelen uit de kerkenvisie te realiseren en de uitkomsten levend te houden, om zo daadwerkelijk een toekomstperspectief te bieden voor de kerkgebouwen. Uit de ervaringen van de gemeenten die al een kerkenvisie hebben afgerond blijkt dat het belangrijk is om voorafgaande en gedurende het proces van het opstellen al na te denken over dat vervolg. Wat voor soort verankering of vervolg past bij de eigen gemeente en waaraan is de opgave voor het religieuze erfgoed te koppelen? Dat vervolg kan van invloed zijn op de manier waarop het proces van het opstellen van de visie wordt vormgegeven.

Aangezien het opstellen van een kerkvisie veelal een proces is met meerdere partijen, ligt er ook een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het vervolg, en berust die verantwoordelijkheid niet alleen bij de burgerlijke gemeente. Het doel zou moeten zijn om de ontstane energie en beweging vast te houden en impact te creëren, en op basis van het ontstane onderlinge vertrouwen verder te werken aan het toekomstperspectief voor de kerkgebouwen.

In deze publicatie gaan we in op de manieren van verankeren en hoe dit meegenomen kan worden in het proces. Naast algemene toelichtingen op de verschillende ‘bouwstenen’ komen er veel voorbeelden uit de praktijk aan bod. De publicatie richt zich in eerste instantie op de burgerlijke gemeente, omdat zij als initiërende partij ook vaak een regierol vervult in het vervolg en de verankering van de resultaten. Daarnaast wordt er uiteraard ook de nodige aandacht besteed aan andere partijen en de rol die zij kunnen spelen.

Om een beeld te krijgen van de bouwstenen die bij het vervolg en de verankering van de kerkvisie een rol spelen, wordt gestart met een vragenlijst als vertrekpunt. De vragen zijn gekoppeld aan de verschillende bouwstenen. Immers, er is geen standaard aanpak van een kerkvisie en ook geen standaard manier om de resultaten te verankeren. Dat zal per gemeente moeten worden ingevuld. Door echter (gezamenlijk) de vragen langs te lopen, kunnen er ideeën ontstaan voor een verankering die past bij de gemeente en waarmee een logisch vervolg op het kerkvisietraject vormgegeven kan worden. De vragen en antwoorden die in deze handreiking in de vorm van bouwstenen worden gepresenteerd zijn gebaseerd op de praktijkervaringen van gemeenten en deskundigen die met een kerkvisie hebben gewerkt.

De 10 bouwstenen

---

1. Doel van een kerkenvisie

- Wat is/zijn de doel(en) voor het opstellen van een kerkenvisie?
- Welke vorm/mate van verankering past daarbij?

pagina 10

2. Bestuurs- en organisatiecultuur

- Wat is de gemeentelijke bestuurs- en/of organisatiecultuur (bijv. sturend, participatief)?
- Hoe is de bredere cultuur en manier van omgaan met elkaar binnen de gemeente (bijv. kerkeigenaren, inwoners, belangengroepen)?
- Hoe kan de aanpak voor de kerkgebouwen hierbij aansluiten?

pagina 12

3. Positie erfgoed

- Hoe is erfgoed nu gepositioneerd binnen het gemeentelijk beleid?
- Is de afdeling erfgoed de meest voor de hand liggende organisatorische plek om de aanpak voor het religieus erfgoed te borgen?
- Hoe is de betrokkenheid van erfgoed bij ruimtelijke/economische en/of sociale ontwikkelingen binnen de gemeente? Hoe is geregeld dat bij deze ontwikkelingen erfgoed meegenomen wordt?
- Zijn er actieve erfgoed- of kerkpartijen die bestuur/gemeentelijke organisatie (ongevraagd) adviseren/aanspreken?
- Kan erfgoed rekenen op een breed draagvlak binnen de gemeente (bijv. inwoners, belangengroepen)?

pagina 14

4. Maatschappelijk opgaven

- Wat zijn de grote maatschappelijke opgaven waar de gemeente voor staat?
- Geven die mogelijkheden of aanleiding om de opgave voor de kerkgebouwen daaraan te koppelen?

pagina 18

5. Instrumenten Omgevingswet

- In hoeverre is de afdeling erfgoed aangesloten bij interne trajecten rondom de Omgevingswet?
- Geeft dit traject aanknopingspunten om de opgaven en kansen voor de kerkgebouwen aan te koppelen?
- Kunnen externe partijen (bijv. kerkgemeenschappen, erfgoedverenigingen, dorpsraden) invloed uitoefenen op de omgevingsvisie/omgevingsplan/omgevingstraject?

pagina 22

6. (Proces)afspraken/werkwijzen

- Zijn de doelen en uitkomsten van een kerkenvisie te vatten in procesafspraken?
- Zijn er protocollen/werkwijzen waarin religieus erfgoed een plek kan krijgen?
- Zijn er structurele externe overleggen (bijv. overleg kerkenraad) waar de gemeente op gezette tijden of bij ontwikkelingen kan aansluiten of voor uitgenodigd wordt?

pagina 28

7. Informatie

- Welke informatie is bijeengebracht voor en in de kerkenvisie?
- Hoe kan deze informatie verwerkt of ingezet worden op andere plekken binnen de gemeente (bijv. waardenkaarten, toeristisch profiel)?
- Hoe kan data/informatie/kennis een rol spelen buiten de gemeentelijke organisatie?

pagina 32

8. Marketing/draagvlak

- Waar kunnen de resultaten van een kerkenvisie nog meer voor worden ingezet?
- Aan welke partijen kunnen de resultaten/informatie vanuit de kerkenvisie aangeboden worden om ingezet te worden voor marketing- en/of communicatiedoelstellingen?
- Wordt er nagedacht over het actief benaderen van doelgroepen die verder weg staan van kerkgebouwen (bijv. jongeren, migranten)?

pagina 34

9. Communicatie/taal

- Op welke manier kunnen de uitkomsten van een kerkenvisie aantrekkelijk gemaakt worden voor collega's van andere beleidsterreinen of voor externe partijen?
- Welke termen en begrippen helpen om de opgave voor het religieuze erfgoed constructief onder de aandacht te brengen?

pagina 38

10. Andere partijen en spelers

- Wat kunnen/willen andere partijen doen om ervoor te zorgen dat kerkgebouwen behouden blijven?
- Is er zicht op deze andere partijen?

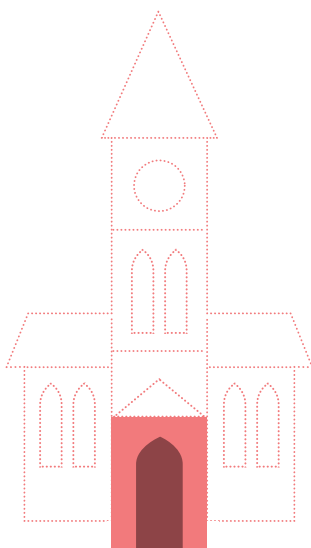
pagina 40

Zutphen: Bibliotheek Broederkerk.

Doel van een kerkenvisie

Redeneer vanuit het doel

Naast het behoud van en een zorgvuldige omgang met kerkgebouwen in brede zin, zijn er meer beweegredenen voor gemeenten en betrokken partijen om een kerkenvisie op te stellen. De doelen die zij gezamenlijk formuleren bepalen het soort acties dat nodig is om deze doelen te verwezenlijken en zo de opgestelde kerkenvisie levend te houden. Bij het nadenken over het borgen van de resultaten van een kerkenvisie is het dan ook aan te raden vanuit de doelen te redeneren: wat wil je bereiken met de kerkenvisie? En welke vorm of mate van borging past daarbij? Als het doel van een kerkenvisie bijvoorbeeld is om met alle betrokken partijen de verschillende belangen in beeld te brengen, kan het voor de verankering wenselijk zijn om de opgezette overlegstructuren in stand te houden en procesafspraken te maken. Als een kerkenvisie echter als doel heeft de openbare functie van kerkgebouwen zoveel mogelijk te behouden, dan is bijvoorbeeld het vastleggen van zo'n functie in regelgeving een manier om dit doel te verwezenlijken.

IN DE PRAKTIJK | Grave

Uit de Kerkenvisie Gemeente Grave: “Het behoud van rijksmonumenten is niet de enige ambitie; de grote maatschappelijke waarde van een kerkgebouw wordt ook duidelijk onderkend. Daarom is het belangrijk een toekomstperspectief vanuit verschillende invalshoeken en met verschillende partners te onderzoeken.”

IN DE PRAKTIJK | Utrecht

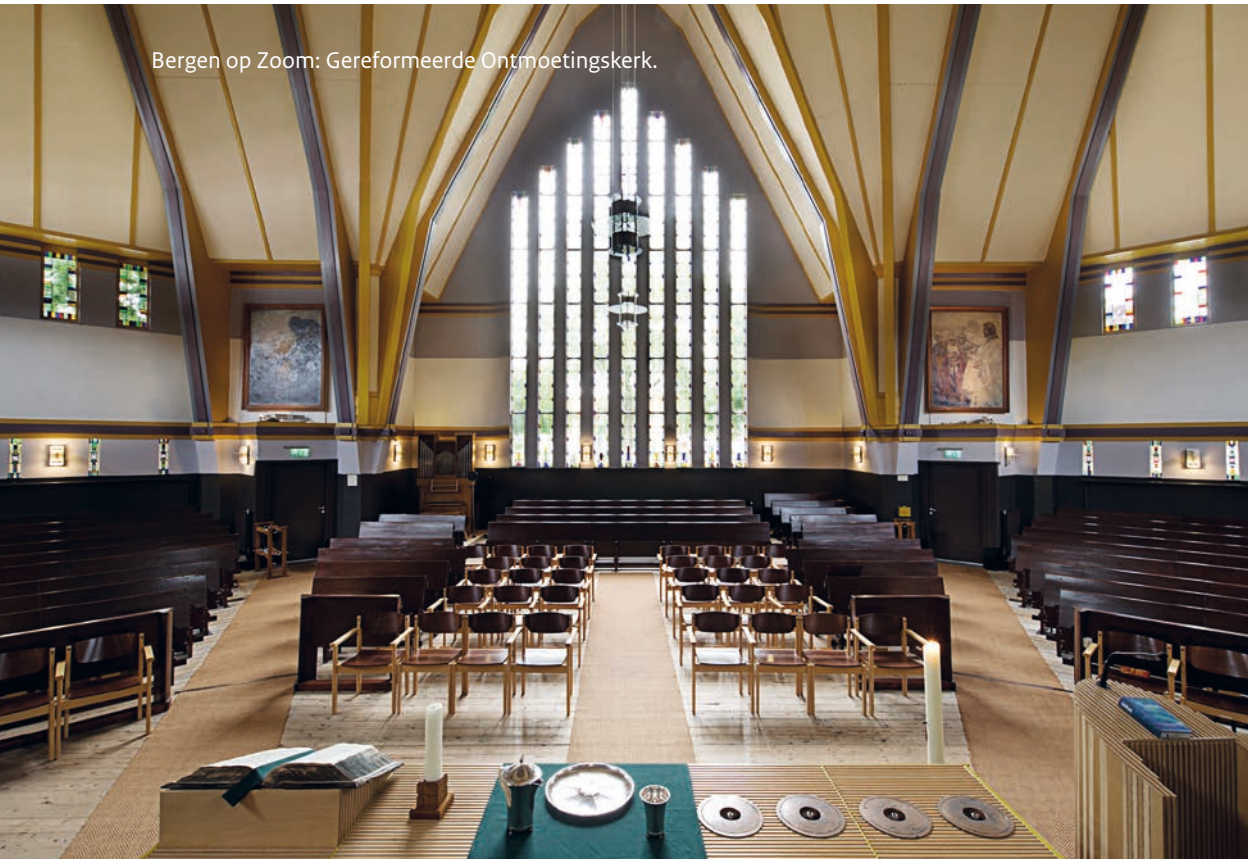
Uit de Visie op Religieus Erfgoed van Utrecht: “Eén van de speerpunten van de visie is de uitwerking van het toeristisch potentieel; de betekenis van religieus erfgoed voor de economie en de identiteit van de stad.”

IN DE PRAKTIJK | Waalwijk

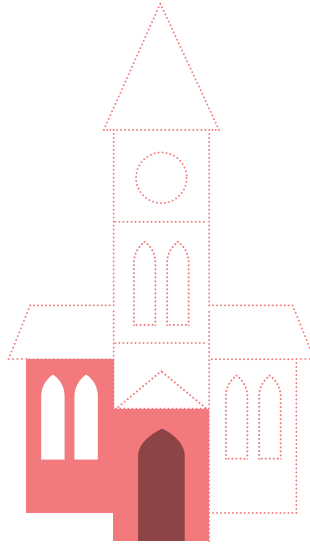
Uit de Visie Religieus Erfgoed van Waalwijk: “de doelen zijn:

- Inzicht krijgen in de zaken ten aanzien van het Waalwijks religieus erfgoed.
- Een duidelijke uitwerking van de procesaanpak.
- Inzicht in de rol van de verschillende partijen in het herbestemmingsproces waarbij de gelijkwaardigheid van de betrokken partijen in het proces benadrukt wordt.
- Inzicht in de mogelijkheden voor financiële ondersteuning bij nevenbestemming of herbestemming.
- De doelen uit deze visie opnemen in de toekomstige gemeentelijke omgevingsvisie.”

Bergen op Zoom: Gereformeerde Ontmoetingskerk.

Bestuurs- en organisatiecultuur

Cultuur bepaalt de aanpak

Omdat het opstellen van een kerkvisie veelal een proces is met meerdere partijen, is het logisch dat deze verschillende partijen ook een rol spelen in het vervolg van het kerkvisietraject. In de meeste gevallen maakt het verkennen van ieders rol en verantwoordelijkheid onderdeel uit van het traject. Hierbij kan ook nagedacht worden over de vervolgorol en de bijdrage aan het borgen van de kerkvisie. Het is handig om in de aanpak rekening te houden met de bestuurs- en organisatiecultuur binnen een gemeente. Ook de cultuur en houding van inwoners en kerkbesturen speelt hierbij een rol. Een gemeente kan bijvoorbeeld sturend zijn op basis van regels, of juist veel overlaten aan de inwoners zelf. Inwoners kunnen meer of minder participatief zijn. Bij kerkelijke gemeenten maakt het uit of er sprake is van een gesloten gemeenschap of een gemeenschap die zoekende is naar een nieuwe bestaansvorm en verbondenheid zoekt met de buurt. In dat laatste geval is het bijvoorbeeld zinvol om bewust gebruik te maken van de maatschappelijke inzet van zo'n kerkgemeenschap. Ook kunnen er (erfgoed) partijen zijn in de gemeente die een rol kunnen spelen met hun kennis of vrijwillige inzet.

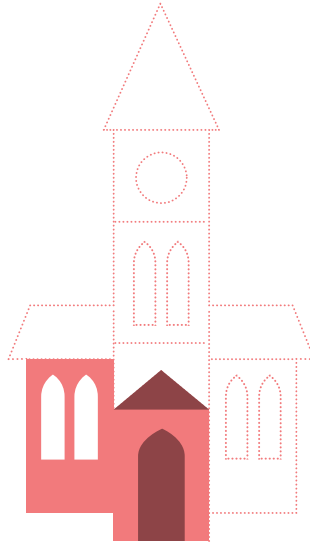
Nevenstaande overzicht geeft inzicht in de (mogelijk) betrokken partijen die een rol spelen in het totstandkomingsproces en mogelijk ook bij de verankering.

**IN DE PRAKTIJK | Mogelijke stakeholders bij het opstellen van een kerkenvisie
(in willekeurige volgorde)**

Kerken	Gemeente	Erfgoed	Burgers
Eigenaren	Gemeenteraad	Monumentencommissie/ cie. Ruimtelijke kwaliteit	Leden van de kerk
Geloofsgemeenschap	College B&W	Steunpunt monumentenzorg	Omwonenden
Vrijwilligers verbonden aan de kerk	Sociaal-culturele Afdelingen erfgoed, kunst, cultuur, onderwijs, welzijn	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	Buurtcomités & Wijkraden
Dominee/pastoor/voorgangers	Ruimtelijke afdelingen (ruimtelijke ontwikkeling, openbare werken, wonen, vastgoed)	Provincie	Vrienden van...
Kerkenraad & Parochiebestuur	Vergunningen, bouwen woningtoezicht	Erfgoedorganisaties als Erfgoedvereniging Heemschut & het Cuypersgenootschap	
Beheersstichtingen	Programma's zoals leefbaarheid	Lokale Heemkunde verenigingen & historici	
Bisdom / PKN e.a.	Wijkteams		

Positie erfgoed

Benader het integraal

Het opstellen van een kerkenvisie is binnen een gemeente in eerste instantie vaak bij een erfgoedambtenaar belegd. Voor religieus erfgoed en het borgen van de resultaten van een kerkenvisie binnen de gemeente is dat echter niet altijd, of niet alleen, de meest logische plek. Als het religieus erfgoed in de gemeente een rol speelt bij maatschappelijke en ruimtelijke opgaven in de stad of regio, is het binnen een gemeente de moeite waard om vanuit erfgoed aansluiting te zoeken bij ruimtelijke ontwikkeling, sociaal domein en cultuur in brede zin.

Op veel plekken zijn lokale erfgoed- of kerkpartijen actief die het lokale bestuur of de gemeentelijke organisatie (ongevraagd) adviseren en aanspreken, en kan religieus erfgoed rekenen op een breed draagvlak binnen de gemeente. Die betrokkenheid kan de opsteller van een kerkenvisie benutten door externe partijen mee te laten denken en praten bij ontwikkelingen.

Hoe kom je aan tafel?

In gesprek raken met collega's die met beleidsthema's (omgevingsvisie, sociaal domein, etc.) bezig zijn kan voor een erfgoedambtenaar voelen als lobbywerk. Als opsteller van een kerkervisie is het van belang om inzichtelijk te maken hoe religieus erfgoed kan bijdragen aan de opgaves waar collega's voor staan: laat zien dat erfgoed geen drempel is maar dat je elkaar nodig hebt en elkaar kunt versterken. De erfgoedvertegenwoordiger staat er bovendien niet alleen voor: ook via heemkundeverenigingen/stichtingen of via de bestuurlijke weg (opdracht wethouder) kan het erfgoedbelang binnen de organisatie onder de aandacht worden gebracht. En een woord van relativering: in dit soort complexe processen hoeft niet alles in één keer. Processen zijn terugkerend; er kan elke keer weer een verbeteringslag worden gemaakt.

IN DE PRAKTIJK | Amstelveen

De gemeente Amstelveen heeft inwoners actief betrokken bij het opstellen van de kerkervisie om ideeën op te halen en draagvlak te creëren. Dat deden ze bijvoorbeeld door workshops met verschillende partijen in de stad te organiseren en door promotie via diverse media zoals persberichten in kranten, een filmpje dat is gedeeld op social media en via de eigen gemeentelijke website.

IN DE PRAKTIJK | Kerkenvisies en de verschillende beleidsterreinen

In de evaluatie van de kerkenvisies (oktober 2021) geven diverse erfgoedambtenaren aan dat ze door het kerkervisieproces beter in contact zijn gekomen met collega's van andere beleidsterreinen. De breedte en complexiteit van het onderwerp maakt dat bijna alle beleidsterreinen wel een verbinding hebben, van parkeren tot leefbaarheid, van duurzaamheid tot wijkaanpak. Door interviews, toelichtingen in een teamoverleg of het geven van workshops zijn collega's actief benaderd.

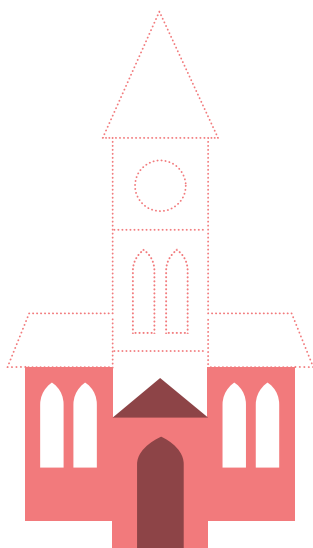
IN DE PRAKTIJK | Haarlem

In Haarlem kwam het initiatief voor het opstellen van een kerkenvisie vanuit de kerkbesturen zelf. Via het netwerk 'Geloven in de Stad' en de Raad van Kerken zijn kerken benaderd en is een klankbordgroep gevormd. Die klankbordgroep is met het voorstel van de burgerlijke gemeente voor het opstellen van een kerkenvisie aan de slag gegaan. Hans Luttik, coördinator van het netwerk en lid van de klankbordgroep: "De doelen die de kerkbesturen voor ogen hadden en de doelen die de burgerlijke gemeente voor ogen had voor een kerkenvisie waren aanvankelijk best verschillend. De kerken waren met name gericht op het (toekomstig) gebruik van de gebouwen door hun geloofsgemeenschappen, terwijl de burgerlijke gemeente het meer benaderde als een cultuurhistorische opgave voor instandhouding van gebouwd cultureel erfgoed. Omdat vanaf het begin nauw is samengewerkt in gezamenlijke workshops en gesprekken, zijn de belangen niet verder uit elkaar maar meer naar elkaar toe gegroeid. Ook is het begrip vanuit de burgerlijke gemeente voor de maatschappelijke betekenis en beleving van de kerkgebouwen gegroeid. Voor het draagvlak en het vervolg van de kerkenvisie is dit heel waardevol. Het kerkenvisietraject heeft tot verschillende initiatieven geleid, zoals het aanwijzen van één aanspreekpunt/contactpersoon bij de gemeente en individuele advisering aan enkele van de kerken over bijvoorbeeld het gebruik van een pand."

Haarlem: Nieuwe kerk.

Maatschappelijke opgaven

Een kerkenvisie koppelen aan grotere maatschappelijke opgaven

Religieus erfgoed maakt onderdeel uit van een groter geheel door het te koppelen aan grotere maatschappelijke opgaves waar de gemeente voor staat. Denk aan verduurzaming, woningnood, armoedebestrijding of leefbaarheid. Omdat gebedshuizen een belangrijke maatschappelijke functie vervullen, is zo'n koppeling goed te maken. Dat kan vanuit verschillende invalshoeken. Bijvoorbeeld door niet alleen te redeneren vanuit de gebouwen *an sich*, met een focus op cultuurhistorische waarde, behoud en bescherming, maar door ook naar het gebruik te kijken.

Ook kan worden uitgegaan van erfgoed als onderdeel van de ruimtelijke ordening. Vandaaruit kan gezien worden wat dit kan betekenen: kan erfgoed bijdragen aan veiligere wegen, beter verkoopbare nieuwbouw, plekken voor waterberging, een gezondere stad, de dynamische stad en/of een economisch vitalere stad? Religieus erfgoed kan op deze wijze als thema bij andere disciplines een snaar raken. Zo kan het opstellen van een kerkenvisie worden gekoppeld aan woonbeleid, een leefbaarheidsvisie, een nota over toerisme, retailvisie, evenementenbeleid of een strategische visie op duurzaamheid.

IN DE PRAKTIJK | Amstelveen

In Amstelveen heeft de gemeenteraad de ambitie uitgesproken om de maatschappelijke functie van kerkgebouwen te koesteren. Tegelijkertijd staat de stad voor een grote verdichtingsopgave vanwege een hoge druk op de woningmarkt. Aan voorzieningen binnen de wijken ontstaat daardoor een tekort. De gemeente Amstelveen start daarom in 2021 een onderzoek om uit te zoeken of ze vastgoed met een maatschappelijke functie in eigendom van de gemeente zoals buurthuizen of het gebouw van de voedselbank, kunnen afstoten en deze functies onder kunnen brengen in kerkgebouwen.

Zo heeft Willemijn Pajmans van de gemeente Amstelveen de doelstellingen van de kerkenvisie binnen de ambtelijke organisatie en voor de gemeenteraad gepresenteerd, waarbij expliciet gezocht is naar aanknopingspunten met andere beleidstrajecten. De recent vastgestelde visie 'Amstelveen ontmoet elkaar', waarin wordt gepleit om meer ontmoetingsplekken binnen Amstelveen te creëren, bleek zo'n aanknopingspunt. De kerkenvisie kon hier mooi bij aansluiten, omdat daarin de kerkgebouwen van Amstelveen die specifiek gebouwd zijn als ontmoetingsplek, in kaart zijn gebracht.

IN DE PRAKTIJK | Haarlem

De gemeente Haarlem onderzoekt in participatief opgezette kerkenvisietrajecten of leegkomende kerken gebruikt kunnen worden voor het onderbrengen van maatschappelijke functies. Zo wordt een koppeling gelegd tussen gemeentelijke beleidsterreinen (fysiek, sociaal en duurzaamheid), de opgave van stadsverdichting en de toekomst van (leegkomende) kerkgebouwen. Uit het participatieve kerkenvisietraject blijkt namelijk dat veel kerkbesturen op zoek zijn naar een nieuwe betekenisvolle rol in de buurt. Zij vinden het interessant om te onderzoeken of hun gebouw een maatschappelijke voorziening kan huisvesten, al dan niet naast de religieuze functie. Dit sluit aan bij de wens van de gemeente en bewoners om dit religieuze erfgoed te behouden als openbare plek/publieke ruimte in een verdichtende stad.

IN DE PRAKTIJK | Tubbergen

Door het College van B&W van de gemeente Tubbergen is vastgelegd dat ook inwoners kunnen meedenken en aanspraak kunnen maken op een deel van de Subsidieregeling Kerkenvisie. Om draagvlak zeker te stellen, moeten bij een subsidieaanvraag verschillende partijen betrokken zijn. Een aanvraag moet ondertekend worden door tenminste drie van de volgende partijen: het parochiebestuur/de kerkenraad, een commissie van beheer, het college van kerkrentmeesters, dorpsraden, MijnDorp2030-werkgroepen, Tubbergen Bruist, Stichting De Delle of Stichting Cultureel Erfgoed Vasse. Zo faciliteert Tubbergen het proces om in de dorpen in brede kring het gesprek te laten plaatsvinden over de toekomst van de kerken. Dat is een urgent vraagstuk: in vijf dorpen in Tubbergen worden de kerken worden gesloten: Fleringen, Reutum, Albergen, Vasse en Langeveen.

IN DE PRAKTIJK | Rotterdam

De gemeente Rotterdam heeft als één van de vijf maatregelen in haar Aanpak Religieuze Gebouwen het 'Experiment transformatie en verduurzaming' opgenomen. Deze gemeentelijke pilot verkent nieuwe kansen en samenwerking op het gebied van de verduurzaming en transformatie van een selectie religieuze gebouwen. Om de pilot handen en voeten te geven heeft Floor Vierenhalm, trekker van de aanpak, samenwerking gezocht met de afdeling Duurzaamheid van de gemeente Rotterdam. In de pilot zijn voor 10 religieuze monumenten, op basis van vragen over duurzaamheid van de eigenaren zelf, adviezen opgesteld voor het verduurzamen en toekomstbestendig maken van de gebouwen.

De kerkenvisie koppelen aan gemeentelijk erfgoedbeleid en andere beleidstrajecten

Erfgoed is op zichzelf een relatief klein onderdeel binnen alle beleidsvelden van een gemeente. Dat geldt al helemaal voor religieus erfgoed. Vaak is er alleen aandacht voor erfgoed als de voorwaarden binnen de organisatie en/of gemeente aanwezig zijn, bijvoorbeeld een (oplettende) erfgoedambtenaar en/of een erfgoedvereniging, of daar waar erfgoed wezenlijk onderdeel uitmaakt van ruimtelijk beleid. Om de resultaten van een kerkenvisie te borgen in gemeentelijk beleid is het daarom de kunst aan te haken bij en in gesprek te gaan met collega's op andere beleidsterreinen die bezig zijn met bestaande en toekomstige beleidsplannen en –instrumenten.

Het proces van de kerkenvisie is ook een moment van aandacht dat benut kan worden om in beeld te komen bij de meer integrale processen. Het is dus ook van belang om niet alleen in gesprek te zijn met de wethouder erfgoed maar breder binnen het college. Zo wordt ook tijdig duidelijk welke slimme verbindingen mogelijk zijn met andere beleidsterreinen (ruimtelijk, economisch, sociaal) waardoor religieus erfgoed een plek kan krijgen in integraal opgezet beleid.

IN DE PRAKTIJK | Culemborg

De gemeente Culemborg heeft in haar kerkenvisie vastgelegd dat de gemeente in haar toekomstige beleidsplannen (zoals Omgevingsvisie, Binnenstadvisie en cultuurhistorisch beleid) de link legt met de kerkenvisie, om daarmee de rol en betekenis van de kerkgebouwen voor de stad en de gemeenschap beter in haar beleid te verankeren. De gemeente streeft ernaar bij de uitvoering van bestaand beleid, voor zover dat raakt aan de belangen van de binnenstadkerken, deze belangen expliciet te betrekken en mee te wegen. Ook bevat de kerkenvisie een apart hoofdstuk over de relatie van de kerkenvisie met andere beleidsvelden van de gemeente. Op basis van de kerkenvisie als vastgesteld beleidsstuk heeft Culemborg inmiddels een regulier 'overleg kerkenvisie' gepland, om de dialoog met en tussen de kerken voort te zetten. Constantijn Huurman, adviseur erfgoed: "Wij vinden het belangrijk om beleid niet alleen met ambtenaren op het stadhuis te schrijven, maar externe partijen actief te betrekken. Naast concrete casussen, zoals de herbestemming van de R.K. Kerk H. Barbara, is het overleg bedoeld om het belang van alle kerken als onderdeel van het cultureel erfgoed naar voren te brengen en de link tussen cultuur en kerken te versterken."

IN DE PRAKTIJK | Sluis

De gemeente Sluis sluit in haar kerkenvisie expliciet aan bij het toerismebeleid. Zo is er gekeken naar de toeristische potentie van de kerkgebouwen en hoe de verbinding met toerisme kan bijdragen aan de instandhouding van de gebouwen.

IN DE PRAKTIJK | Aalten, Oost Gelre en Winterswijk

De gemeenten Aalten, Oost Gelre en Winterswijk geven gezamenlijk uitvoering aan hun erfgoedbeleid op basis van de nota 'Wi-j doet 't samen. Erfgoedbeleid 2017- 2020'. Ook de 'Kerkenvisie Oost-Achterhoek' stellen zij samen op. Omdat in de drie gemeenten dezelfde problematiek speelt rond vrijkomende kerkgebouwen, biedt samenwerken veel kansen. In de voorbereiding zijn collega's vanuit Ruimtelijke Ordening, Vergunningen, Kunst en Cultuur, Vastgoed, Duurzaamheid en Communicatie betrokken.

IN DE PRAKTIJK | Gouda

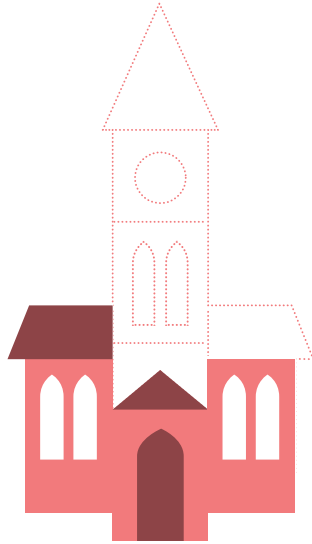
"Wij koppelen het traject van onze toekomstvisie voor het religieus erfgoed nadrukkelijk aan sociaal-maatschappelijke opgaven. We kijken naar de specifiekere rol van het religieus erfgoed in de lokale samenleving. Door het over dit soort waarden te hebben, krijg je inzicht in de meerwaarde van erfgoed als identiteitsdrager. De kracht van de Goudse Kerkenvisie is dat we vanuit de betekenis van het erfgoed voor de samenleving het gesprek zijn aangegaan. Het erfgoed is een schakel die ons de plek biedt om emoties te delen, naar elkaar te luisteren en samen dingen te beleven. Dankzij de Kerkenvisie is religieus erfgoed onderdeel van de sociale agenda SamenLeven geworden. Er is afgesproken dat de sociaalmaatschappelijke meerwaarde van religieus erfgoed wordt meegenomen bij het vormgeven en versterken van burgerschap, respect, identiteit, pluriformiteit, vrijheid en een inclusieve samenleving. Gedeelde identiteit zorgt voor meer verbondenheid." - Marina Laméris, Gemeente Gouda.

IN DE PRAKTIJK | Roermond

Om opgaves vanuit de erfgoedsector zoals de kerkenvisie te koppelen aan andere beleidstrajecten in de gemeente Roermond schuift de coördinator cultureel erfgoed aan bij allerlei tafels en overleggen in de gemeentelijke organisatie. Hij is kerngroep lid van de Omgevingsvisie en was eerder betrokken bij de Stadsvisie. Binnen de gemeente wordt gebiedsgericht gewerkt door een integraal team met als focus de Maasplassen, het Outlet Center Roermond en de historische binnenstad en de samenhang daartussen. Erfgoed werkt zo samen met collega's van economie, planologie en toerisme.

Omgevingswet

Kerkenvisie en de Omgevingswet

In 2022 treedt naar verwachting de Omgevingswet in werking. Met deze wet wil de overheid de regels voor ruimtelijke ontwikkeling vereenvoudigen en samenvoegen. De Omgevingswet benadert de leefomgeving in samenhang en vraagt om een integraal beleid voor de fysieke leefomgeving. Als er een intentie is om de uitkomsten van een kerkenvisietraject te borgen in beleidsinstrumenten, dan is een aansluiting bij de kerninstrumenten van de Omgevingswet logisch. De vier kerninstrumenten van de Omgevingswet die door gemeenten kunnen worden toegepast zijn: de omgevingsvisie, het omgevingsplan, een programma en de omgevingsvergunning.

Erfgoed en de Omgevingswet - impressies

De inwerkingtreding van de Omgevingswet leidt tot een cultuurverandering in het werken: van toetsend naar meedenkend, van voorschrijvend naar anticiperend. Hoe kun je als gemeente het belang van cultureel erfgoed tijdig en op een goede manier in de kerninstrumenten van de Omgevingswet integreren? Deze vraag stond centraal in gesprekken die Architectuur Lokaal in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voerde met erfgoed- en ruimtespecialisten van vier gemeenten. Het webdossier impressies, waarin verschillende gespreksonderwerpen zijn uitgelicht, biedt aanknopingspunten en inspiratie voor het borgen van erfgoed in beleidsinstrumenten. Deze zijn ook relevant voor het borgen van de uitkomsten van een kerkenvisie.

Waarom zou je de kerkenvisie opnemen in de kerninstrumenten van de Omgevingswet?

Als onderdeel van de fysieke leefomgeving biedt religieus erfgoed kansen voor allerlei vraagstukken in de leefomgeving. Aansluiten bij de kerninstrumenten van de Omgevingswet biedt mogelijkheden om op te treden bij ongewenste ontwikkelingen, maar maakt het ook mogelijk op proces te sturen bij gewenste ontwikkelingen rondom een kerkgebouw of ander gebedshuis. Door religieus erfgoed op te nemen in de kerninstrumenten wordt het onderdeel van een meer integrale kijk op de fysieke leefomgeving en wordt het toekomstperspectief van deze categorie erfgoed vergroot. De volgende paragrafen gaan in op de mogelijke koppelingen met de kerninstrumenten van de Omgevingswet. Ook biedt het helderheid voor alle betrokkenen als in de kerninstrumenten duidelijk wordt aangegeven wat de visie, de ambities en de regels zijn van de gemeente met betrekking tot het religieus erfgoed en de gemeenschappen die zich daar mee verbonden voelen.

Hoe koppel je een kerkenvisie aan het kerninstrument omgevingsvisie?

In de omgevingsvisie staan de ambities van de gemeente voor de fysieke leefomgeving, vaak gekoppeld aan grotere maatschappelijke opgaven waar de gemeente voor staat. Het is een integrale langetermijnvisie, waarin op hoofdlijnen de kwaliteit van de fysieke leefomgeving, de voorgenomen ontwikkelingen en het te voeren integrale beleid worden vastgelegd. Vaak zitten hier aanknopingspunten in om de ambities uit een kerkenvisie aan te koppelen, maar dit vraagt om een integrale bril. Zo zou de opgave van het behoud en de duurzame ontwikkeling van religieus erfgoed gekoppeld kunnen worden aan de leefbaarheidsopgave. Daarbij zou bijvoorbeeld als inzet geformuleerd kunnen worden om vrijkomend religieus erfgoed, als ander religieus hergebruik niet mogelijk is, te benutten voor maatschappelijke doeleinden. Daarmee wordt dan ook de publieke toegankelijkheid van het religieus erfgoed gestimuleerd.

Om een omgevingsvisie op te kunnen stellen wordt vanuit verschillende disciplines en met allerlei betrokkenen informatie verzameld. Het is daarom van belang om tijdens het proces van het opstellen van een kerkenvisie aan te haken bij de procesmanager van de omgevingsvisie, om scherp te hebben wanneer inbreng vanuit de kerkenvisie wordt verwacht of mogelijk is, en af te stemmen welke vorm die inbreng het best kan hebben. Gemeenten hebben tot 2024 de tijd om hun omgevingsvisie vast te stellen.

IN DE PRAKTIJK | Hilvarenbeek

De gemeente Hilvarenbeek integreert het opstellen van een Kerkenvisie met het opstellen van een Erfgoedvisie. Beide trajecten zijn in 2021 integraal en gelijktijdig opgestart. Op die manier worden de opgaven met betrekking tot het religieuze erfgoed in de gemeente direct gelinkt aan het bredere erfgoedveld en andere beleidsterreinen, zoals toerisme, leefbaarheid, duurzaamheid, gemeenschapszin en de toekomstbestendigheid van het binnen de gemeente aanwezige erfgoed. De Erfgoedvisie/Kerkenvisie wordt 'Omgevingswetproof' gemaakt en kan voor een belangrijk deel onderdeel gaan uitmaken van de omgevingsvisie van de gemeente Hilvarenbeek, waarvan het traject in 2022 start.

IN DE PRAKTIJK | Haarlem

De gemeente Haarlem heeft in haar omgevingsvisie vastgelegd dat ze onderzoekt of vrijkomende kerken, vrijkomende scholen en andere vrijkomende betekenisvolle gebouwen – die vaak een centrale positie in de wijk innemen – als prominent onderdeel van de sociale wijkstructuren kunnen gaan functioneren. Erfgoed wordt in de visie als basis voor toekomstige ontwikkelingen gezien. Zo stelt de omgevingsvisie onder andere: “Om een aantrekkelijke en gebalanceerde woon- en werkstad te blijven is het in de eerste plaats nodig dat we de bestaande kwaliteiten van de stad goed beheren. De aanwezigheid van het vele erfgoed, de hoge kwaliteit van de architectuur en openbare ruimte en het aanbod aan culturele voorzieningen dragen voor een groot deel bij aan de aantrekkingskracht van Haarlem voor bewoners, bedrijven en bezoekers. Het behoud hiervan vraagt continue aandacht.”

Hoe kan je resultaten van een kerkenvisie vertalen naar het kerninstrument omgevingsplan?

In het omgevingsplan staan alle regels over de fysieke leefomgeving die de gemeente stelt binnen haar grondgebied. Het omgevingsplan geeft concreter uitwerking aan de (maatschappelijke) opgaven, keuzes en ambities uit de gemeentelijke omgevingsvisie. Een omgevingsplan bevat in ieder geval de regels die nodig zijn met het oog op een evenwichtige toedeling van functies aan locaties. Verder bevat het omgevingsplan regels over activiteiten die gevolgen (kunnen) hebben voor de fysieke leefomgeving. De Omgevingswet verplicht gemeenten bij het vaststellen van hun omgevingsplan rekening te houden met cultureel erfgoed, voor zover dit aan de fysieke leefomgeving is gerelateerd.

Voor het stellen van regels met betrekking tot religieus erfgoed in het omgevingsplan is te denken aan:

- Functietoedeling: als kerk, voor religieuze doeleinden, of breder voor maatschappelijke of andere doeleinden;
- Eventuele functieaanduiding: als gemeentelijk monument, beeldbepalend pand of andere status van in het omgevingsplan te beschermen monument;
- Regels met betrekking tot activiteiten (bouwen, slopen, aanleg);
- Regels met betrekking tot gebruik (met het oog op horeca, evenementen, et cetera);
- Regels over het uiterlijk van bouwwerken (welstandsregels).

Waar het gaat om de functietoedeling aan een locatie is het ook mogelijk in het omgevingsplan een bepaalde transformatieruimte op te nemen. Bijvoorbeeld dat voor de betreffende locatie herontwikkeling van kerk naar een ander gebruik mogelijk is, mits voldaan wordt aan bepaalde criteria (bijvoorbeeld het doorlopen van een bepaalde voorkeursvolgorde van herbesteding, het voldoen aan bepaalde beleidsregels of verplichte advisering door de gemeentelijke adviescommissie).

Regels in omgevingsplan

Bij het stellen van regels in het omgevingsplan zijn er verschillende gradaties:

1. Activiteit niet regelen (dus toegestaan).
2. Activiteit toestaan onder algemene regels:
  - a. alleen specifieke zorgplicht;
  - b. verder uitgewerkte algemene regels;
  - c. informatieplicht;
  - d. meldplicht.
3. Activiteit verbieden zonder omgevingsvergunning (vergunningplicht).
4. Activiteit 'absoluut' verbieden.

Een effect van de implementatie van de Omgevingswet kan zijn dat er minder regels worden geformuleerd. De eerste vraag is daarom of een juridische regel echt nodig is. In de Omgevingswet is de algemene zorgplicht opgenomen (iedereen dient voldoende zorg te dragen voor de fysieke leefomgeving). Die algemene zorgplicht houdt in dat eenieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat zijn activiteit nadelige gevolgen kan hebben voor de fysieke leefomgeving, verplicht is maatregelen te nemen om die gevolgen te voorkomen. Voor zover dat niet mogelijk is, is hij/zij verplicht die gevolgen zo veel mogelijk te beperken of ongedaan te maken. Als ook dat onvoldoende mogelijk is, is hij/zij verplicht de activiteiten achterwege te laten voor zover dat redelijkerwijs van hem/haar kan worden gevergd. Die algemene zorgplicht fungeert als vangnet, dat vooral van belang is bij activiteiten of gevolgen van activiteiten die onmiskenbaar in strijd zijn met de zorgplicht, maar die niet nader zijn gereguleerd omdat de wetgever ze niet heeft voorzien. Hier heb je als gemeente dus in zeer beperkte zin maar iets aan als je een beroep wil doen op de maatschappij ten aanzien van het behoud van religieus erfgoed. Nadere regels in het omgevingsplan zullen dus al snel nodig zijn.

IN DE PRAKTIJK | Immaterieel erfgoed

Religieus erfgoed is breder dan het gebouw alleen, het gaat ook om het gebruik, het verhaal en de betekenis. De Omgevingswet geeft gemeenten mogelijkheden om in hun omgevingsbeleid rekening te houden met immaterieel erfgoed - voor zover dit verbonden is aan specifieke locaties. De brochure [Ruimte voor Immaterieel Erfgoed](#) biedt praktische tips en inspirerende voorbeelden om immaterieel erfgoed in omgevingsvisies en omgevingsplannen mee te nemen.

Amsterdam: Speelparadijs In Josephkerk

IN DE PRAKTIJK | Kerkenvisie en omgevingsplan

Het Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland komt eind 2021 met een handreiking voor het koppelen van een kerkenvisie en een omgevingsplan. De publicatie is beschikbaar via de [website](#) van het Steunpunt.

IN DE PRAKTIJK | Gouda

De gemeente Gouda heeft voor de omgang met en ontwikkelingen rondom religieus erfgoed een Omgevingswet-bestendig handelingskader vastgesteld. Dit handelingskader sorteert voor op de invoering van de Omgevingswet en is zo opgesteld dat het een plek kan krijgen in het omgevingsplan. Het handelingskader bevat onder andere getrapte scenario's (van gewenst naar minst gewenst) voor gebruik en functie en een stappenplan.

IN DE PRAKTIJK | Den Helder

“Veel kerken in Den Helder zijn bestempeld als ‘beeldbepalend pand’, maar binnen de gemeente geeft dit momenteel helemaal geen juridische bescherming. Samen met het Steunpunt voor Monumenten en Archeologie Noord-Holland onderzoeken we de mogelijkheden om de bescherming van kerken te borgen in het omgevingsplan. Het zou een mogelijkheid zijn om de kerken als aparte categorie te benoemen. Hierdoor vindt er altijd een moment van overweging plaats voordat er sloop of wijziging van bestemming plaatsvindt.” - Inge Kalle-den Oudsten, gemeente Den Helder

Wat zijn de kansen om religieus erfgoed onder te brengen in het kerninstrument programma?

Met een programma kunnen overheden beleid en maatregelen opstellen om de gewenste kwaliteit van de fysieke leefomgeving te bereiken. Het is mogelijk om een programma op te stellen voor een specifiek onderdeel of een bepaalde categorie cultureel erfgoed. Religieus erfgoed onderbrengen in een programma geeft ruimte voor toelichting en dwingt je als gemeente om goed te beargumenteren waarom je voor deze categorie extra inspanning wilt plegen of verlangt. Een programma is een goed hulpmiddel om je instrumentenmix te kiezen, veel mensen te betrekken, energie los te maken en kaders te stellen (ook in tijd). Met een programma kan je bijvoorbeeld inzetten op:

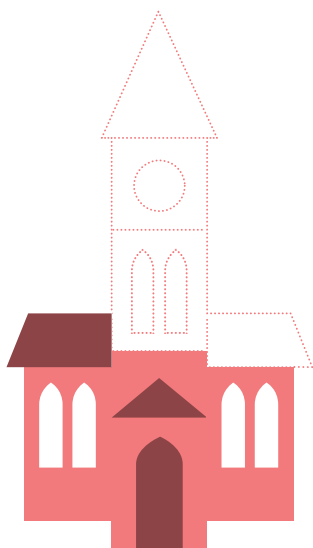
- communicatie- of informatie-instrumenten;
- beleidsregels;
- financiële instrumenten, zoals overheidsinvesteringen, leningen of subsidies;
- afspraken met organisaties, bijvoorbeeld in een convenant;
- protocollen voor de omgang met een bepaalde categorie erfgoed, zoals religieus erfgoed.

Welke kansen biedt het kerninstrument vergunningen?

Met een omgevingsvergunning kunnen burgers, bedrijven en overheden toestemming vragen om activiteiten in de fysieke leefomgeving te mogen uitvoeren. Initiatieven om kerken te herbestemmen, nieuwe of nevenfuncties mogelijk te maken en/of te verduurzamen zijn over het algemeen vergunningplichtig. Vergunningsprocessen zijn wettelijk vastgelegd met allerlei verplichte stappen, maar kennen ook een gemeentelijke werkwijze met bepaalde stappen, 'vinklijstjes' en overlegstructuren. Als gemeente kan je in vinklijstjes of vergelijkbare protocollen iets opnemen over aanvragen die betrekking hebben op een kerk, zoals het verplicht contact opnemen met het interne aanspreekpunt voor kerkgebouwen bij een vergunningaanvraag of zorgen dat je als vast punt op de agenda van het vergunningenoverleg staat. Hiermee wordt een stap ingebouwd waarbij het mogelijk is de ontwikkeling in breed perspectief (kerkenvisie) te zien en/of relevante andere informatie mee te nemen. De ervaring leert dat een ruimtelijke ontwikkeling bij een kerkgebouw vaak meer aspecten meebrengt zoals in sociaal-maatschappelijk opzicht. En dat de kans op maatschappelijke onrust groot is, zodat een zorgvuldige brede afweging vooraf gewenst is.

(Proces)afspraken/werkwijzen

Het is aan te raden te onderzoeken hoe de resultaten van het traject praktisch kunnen landen in werkafspraken of werkwijzen. Dit kan zowel bij de gemeentelijke organisatie als externe partijen. Dit kan ook raken aan reeds bestaande afspraken of werkwijzen die tijdens het totstandkomingsproces van de kerkvisie zijn ontstaan.

Het uitwerken, onderhouden en laten landen van een kerkvisie

Tijdens het proces van een kerkvisie ontstaan er allerlei contacten en verbindingen die ook na de afronding van een kerkvisie een rol kunnen blijven spelen, zoals een overleg met alle kerkbesturen of een specifiek aanspreekpunt binnen de gemeente. Beide voorbeelden komen ook terug in de evaluatie van de kerkvisies en voorzien in een grote behoefte. Voor gemeenten is het de moeite waard te onderzoeken of bij de afronding/vaststelling van de kerkvisie een bescheiden extra personele inzet op dit thema mogelijk blijft. Het is handig om dit te koppelen aan een functie en niet aan een persoon, zodat continuïteit gewaarborgd blijft.

Jorwert: Hinne Wagenaar spreekt studenten Summerschool toe in de Redbadtsjerke.

Met betrekking tot een structureel kerkenoverleg zien we twee voorbeelden: of de gemeente blijft dit faciliteren of de kerkbesturen houden dit zelf in stand. In sommige gemeenten is er vóór de kerkvisie al een kerkenraad/netwerk aanwezig die dit kan oppakken.

IN DE PRAKTIJK | Hoorn

De gemeente Hoorn heeft in haar kerkvisie verschillende acties benoemd, waaronder het instellen van een 'kerkkloket' als laagdrempelige manier om in contact te komen met de gemeente, en het organiseren van een netwerkbijeenkomst. Het is de bedoeling dat de 'kerkkloket'-webpagina relevante informatie ontsluit en dat kerkbesturen en andere partijen hun vragen kunnen stellen via een contactformulier, waarna ze binnen de gemeentelijke organisatie worden uitgezet naar de juiste afdeling. De geplande netwerkbijeenkomst is voor alle betrokkenen bij (monumentale en niet monumentale) kerken en de gemeente en heeft als doel het netwerk te versterken, over centrale vraagstukken met elkaar in gesprek te gaan en mogelijk collectieve oplossingen te onderzoeken. Thema's zijn onder meer verduurzaming en multifunctioneel gebruik van religieuze erfgoed.

Amsterdam: verbouwing Ritakerk tot hotel.

IN DE PRAKTIJK | Amersfoort en Deventer

Zowel bij de gemeente Deventer als Amersfoort heeft de interne projectleider gedurende het totstandkomingsproces een soort ambassadeursfunctie 'kerken' gekregen, die is blijven bestaan na de afronding. Bij ontwikkelingen, vragen en/of problemen weten zowel interne collega's als externen deze persoon te vinden. De ambassadeur fungeert als een intermediair tussen de verschillende stakeholders.

IN DE PRAKTIJK | Alkmaar

De gemeente Alkmaar richt zich met haar visie 'Route naar vitale kerken' sterk op de praktijk. Zo kiest zij voor een testperiode, voordat de visie wordt vastgesteld. Met pilots worden diverse methodes en werkwijzen een half jaar lang uitgetest, zoals een stappenplan voor (her)ontwikkeling, een gemeentelijk kerkenloket en een meer perspectief biedende benadering in het voortraject bij een vergunningaanvraag.

Sturen op proces bij ontwikkelingen rondom een kerkgebouw

Er kan voor gekozen worden om bovengenoemde werkwijzen- en afspraken ook formeel vast te leggen, zodat een bepaalde aanpak helder is voor alle partijen. Hierin kan een gemeente ook doelen nastreven die uit de kerkenvisie zijn gekomen, zoals het zoveel mogelijk openbaar toegankelijk houden van kerkgebouwen of bij herbestemming zoveel mogelijk maatschappelijke functies creëren.

IN DE PRAKTIJK | Den Haag

De gemeente Den Haag heeft voor ontwikkelingen rond gebedshuizen de ‘2x2-jaar-procedure’ ontwikkeld. Gertjan Giele, Programmamanager bij de gemeentelijke Dienst Stedelijke Ontwikkeling: “In alle gevallen is behoud van het gebouw het uitgangspunt. Als een kerkgebouw vrijkomt dan wordt de eerste twee jaar, in overleg met de eigenaar, gezocht naar een religieuze invulling van het kerkgebouw. Er wordt dan dus gekeken of een ander kerkgemeenschap de ruimte kan gebruiken en aankopen. Mocht dit binnen twee jaar niet lukken, dan wordt in de tweede termijn van twee jaar gekeken naar een andere maatschappelijke functie voor het gebouw. Dit wordt dan mogelijk gemaakt door een bestemmingsverruiming, waarmee de gemeente hergebruik van het gebouw kan faciliteren. Denk daarbij aan bijvoorbeeld een woonfunctie.” Momenteel wordt de 2x2-jaar-procedure uitgebreid, door omwonenden meer te betrekken en te kijken naar de bruikbaarheid van de kerk voor bijvoorbeeld cultuur-, welzijns-, sport- of gezondheidsvoorzieningen en naar de functie(s) waaraan in de omliggende wijk of buurt behoefte is.

IN DE PRAKTIJK | Gouda

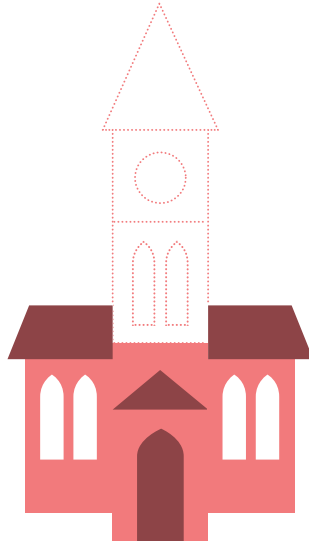
De gemeente Gouda heeft het benoemen van de kernwaarden van kerkgebouwen die van functie veranderen verplicht onderdeel van het planproces gemaakt. In het eerder genoemde handelingskader voor de omgang met en ontwikkelingen rondom religieus erfgoed van de gemeente Gouda is vastgelegd dat het beantwoorden van deze vragen over de kernwaarden van een kerkgebouw in het planproces geborgd moet worden. De kernkwaliteiten duiden en respecteren zijn voorwaardelijke eisen in het plan.

IN DE PRAKTIJK | Breda

In de gemeente Breda zitten collega’s van verschillende afdelingen uit het Ruimtelijk Economisch en Sociaal Domein sinds kort wekelijks (mits er een casus is) aan een zogeheten Intaketafel. Hier worden complexe plannen vanuit meerdere disciplines en kanten besproken en bekeken. Er wordt gekeken welke meerwaarde een plan heeft en of het plan een bijdrage levert aan de (beleids)doelen van de gemeente. Daarbij is ook aandacht voor de omgeving van zo’n locatie. Ontwikkelingen rondom religieus erfgoed kunnen vanuit het projectteam Kerkenvisie of de betrokken erfgoedambtenaar worden geagendeerd, en als er via andere domeinen iets speelt rondom religieus erfgoed, worden zij bij het overleg uitgenodigd. Dit heeft als resultaat dat ontwikkelingen rondom kerkgebouwen en andere religieus erfgoed in een vroeg stadium en met een integrale bril worden gezien.

Informatie

Informatie inzetten op andere plekken

De informatie die tijdens het opstellen van een kerkensie wordt verzameld, is vaak waardevolle input voor bestaande en toekomstige beleidsinstrumenten en ontwikkelplannen bij kerkgebouwen of wijk/dorpsplannen. Denk bijvoorbeeld aan de resultaten van cultuurhistorisch onderzoek of de informatie uit kerkenpaspoorten; die kunnen landen in cultuurhistorische waardenkaarten. Deze informatie is ook heel relevant bij verbouwingen van kerkgebouwen of voor een ontwikkelperspectief voor een dorp. Als een kerkgebouw op termijn de functie verliest en binnen een dorp wordt ook gekeken naar onderdak voor bepaalde maatschappelijke voorzieningen, dan is het handig als deze informatie samenkomt.

Het gaat hierbij niet alleen om feitelijke informatie maar ook om contacten. Het is opvallend dat kerkbesturen (zeker voor de kerkensietrajecten) door de gemeente niet gezien werden als natuurlijke gesprekspartner bij bijvoorbeeld ontwikkelingen in dorpen of wijken. Bij een informatieavond over maatschappelijk vastgoed waarbij allerlei externe partners worden uitgenodigd (dorpshuizen, inloophuizen, bibliotheken e.d.), zijn ook de kerken relevant. Dit geldt ook voor de maatschappelijke inzet die kerken leveren rondom welzijn, armoedebestrijding en hulp bij integratie (Migrantenkerken). Een ander

Bijeenkomst Kerkenvisies Zeeland 2019.

voorbeeld is de koppeling van kerkgebouwen aan culturele netwerken. In steden is vaak een netwerk of organisatie aanwezig die zich bezighoudt met stadsbrede programmering van culturele evenementen. Door de stadskerken met beschikbare ruimte en behoefte aan nevenactiviteiten te koppelen aan een dergelijk netwerk, ontstaan er kansen.

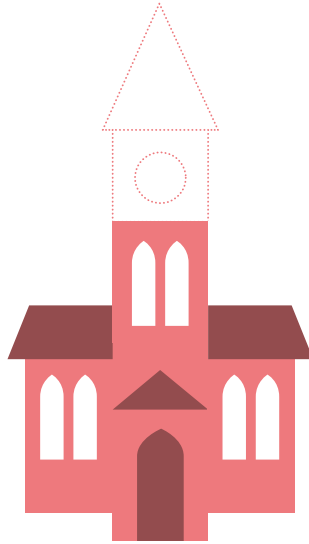
IN DE PRAKTIJK | Alkmaar

De gemeente Alkmaar heeft van de kerkenpaspoorten een interactieve online plattegrond gemaakt. Omdat de informatie voor verschillende doeleinden en partijen bruikbaar is, geven zoekfilters makkelijk overzicht in het kerkenbestand. Zo kan bijvoorbeeld worden gezocht vanuit het blikveld van eigendom, (her)gebruik, behoud of ontwikkeling. Ook maakt de gemeente van haar kerkenvisie een website met praktische tools. Zo is voor de behoefte van kerkeigenaren aan onderling contact een online Kerkenplatform gebouwd, voor kennisuitwisseling en het samenbrengen van vraag en aanbod. Dit platform is ook toegankelijk voor andere partijen, zoals culturele initiatiefnemers en bouwt zich vanzelf uit tot een waardevolle openbare kennisbank.

IN DE PRAKTIJK | Culemborg

Culemborg heeft vijf binnenstadskerken, die nu verbonden worden met het netwerk rondom kunst en cultuur. In dit netwerk wordt verbinding gezocht op het gebied van kunst en cultuur met als doel een intensievere samenwerking tussen organisaties en verenigingen, naast het versterken, behouden en verbeteren van het culturele aanbod. Het doel is tevens om een breder publiek te laten deelnemen aan een grote verscheidenheid aan culturele activiteiten. Uit de kerkenvisie van Culemborg

Marketing/draagvlak

Resultaten kerkenvisie breder inzetten

Naast beleidsmatige trajecten is de opgehaalde kennis over de kerkgebouwen tijdens het kerkenvisieproces ook in te zetten op andere plekken. De kennis is als het ware 'te vermarkten'. Heel veel kerkenvisies werken met zogenaamde kerkenpaspoorten waarin veel historische en soms ook vastgoedinformatie over de kerk te vinden is. Deze informatie kan dienen als onderlegger voor toeristische en marketingdoeleinden (en kan interessant zijn voor partijen als VVV-kantoren of de evenementenbranche).

Daarnaast kan de informatie ook gebruikt worden om mensen aan een kerkgebouw te binden en draagvlak en enthousiasme te creëren. Goede manieren daarvoor zijn educatie, onderwijsprogramma's en participatieve activiteiten. Dit geldt voor kerkgenootschappen, zeker als ze inzetten op nevenactiviteiten als rondleidingen door het kerkgebouw voor toeristen of scholen, 'oral history' of als bijzondere locatie voor trouwen, exposities of vergaderen.

Informatie is ook essentieel om de verbinding tussen de kerkgemeenschap en de omliggende gemeenschap te stimuleren en bewustwording te creëren. Een gemeen-

KERKENPASPOORT

1839 NOORDERKERK SNEEK

RELIGIEUS GEBOUW HUIDIG	HERPOURING GEBOUW	PLAATSKERK GEBOUW	PARSAAT GEBOUW TOEKOMST	TIBELIJN GEBOUW	WOLP					
21-40%	4 WEKELIJKS	GE- REGELD	GE- MEEN- TELIJK	C GEMIDDELD	NIET	-				
BEZETTINGSGRAAD	FREQUENTIE KERKDIENSTEN	NEVENFUNCTIE	MONUMENTEN STATUS	WAARDE INTERIEUR	BEGRAAFPLAATS	SYMBOLWAARDE WAARDE MIENSKIP				
C MATIG	251 - 500	D GROOT	C GEMIDDELD	21-40%	ALGE- MEEN	1001 - 2000	E ZEER GOED	D GOED	E ZEER GOED	E ZEER GOED
BOUWVAARDIGE CONDITIE	GROFTE	INTERNE AANRAASBAARHEID	ORDEIDINGS MOGELIJKHEDEN	ZICHTBAARHEID OMGEVING	DORPSSWIJ	DRAAGVLAK	VOORZIENINGEN OMGEVING	PARKER VOORZIENING	BEREIKBAARHEID OV	BEREIKBAARHEID AUTO

Fictief kerkenpaspoort gemeente Súdwest-Fryslân/Jade Architecten.

schap die zich verbonden en betrokken voelt zal het erfgoedbelang gaan uitdragen en graag proactief meedenken over oplossingen (voor geldproblemen, vrijwilligersprobleem, leegstand etc.).

Uit ervaringen van gemeenten blijkt keer op keer dat ontwikkelingen rondom kerkgebouwen en gebedshuizen tot positieve reuring in de samenleving leiden. Religieus erfgoed is een categorie erfgoed waar mensen vaak een bijzondere band of emotionele betrokkenheid mee voelen. Het is de moeite waard om te kijken of je deze betrokkenheid kan gebruiken of kanaliseren.

In de kerkenvisies, en dan met name in kerkenpaspoorten wordt regelmatig vastgoed-informatie opgenomen. Het kan voor kerkgenootschappen interessant zijn om het kerkgebouw zo in de etalage te zetten als bijvoorbeeld verhuurbare ruimte. Maar zeker als de informatie ook digitaal beschikbaar is zouden openingstijden en dergelijke kunnen worden opgenomen. Het opnemen van dit soort informatie betreft de kerkeigenaren bij het levend en actueel houden van de verzamelde data en kennis.

Als laatste worden de verschillende opleidingen genoemd die steeds vaker aanhaken bij dit thema. Zowel ontwerpopleidingen als opleidingen rondom de betekenis van religieus erfgoed denken na over de toekomst van religieus erfgoed en laten studenten opdrachten uitvoeren bij concrete ontwikkelingen. Vaak is er een behoefte aan casussen en kan de gemeente verbindingen leggen tussen een kerkgenootschap en de opleiding.

IN DE PRAKTIJK | regio 'Liemers'

In de Gelderse regio 'Liemers' werken de gemeenten Zevenaar, Duiven, Westervoort en Doesburg aan een gezamenlijke kerkenvisie. De kerkenpaspoorten, die onderdeel uitmaken van de kerkenvisie, zijn gebruikt voor een fietsroute waarin het religieuze erfgoed centraal staat. Deze 'Heilige huisjes routes' voeren langs de religieuze gebouwen in de Liemers en Doesburg.

IN DE PRAKTIJK | Rotterdam

Om, naast eigenaren en kerkbesturen, inwoners van de gemeente Rotterdam te betrekken bij de Aanpak Religieuze Gebouwen is voor de app Rotterdam Routes de audiotour Skyline van Religies ontwikkeld. De audiotour, die mensen langs vijftien gebedshuizen in de stad Rotterdam voert, vertelt de bijzondere verhalen van deze gebouwen en hun geschiedenis.

IN DE PRAKTIJK | Súdwest-Fryslân

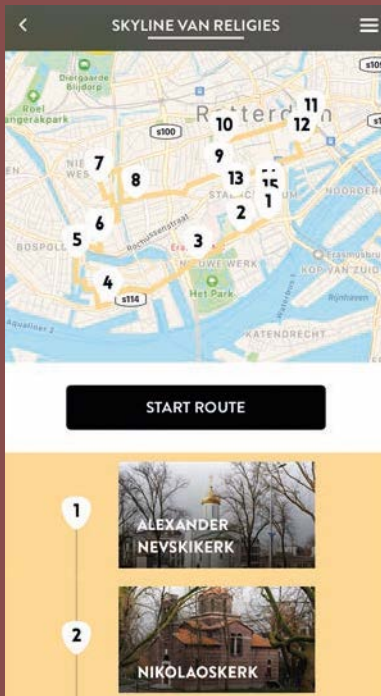
De gemeente Súdwest-Fryslân benoemt in haar kerkenvisie het thema 'mienskip' (gemeenschap) als grote kans voor het levend houden van de kerk. Een betrokken lokale mienskip kan immers een grote rol spelen bij het behoud van een kerk en andersom biedt een kerk veel kansen voor de mienskip. In haar Kerkenaanpak staan verschillende tips en praktische suggesties om mensen te betrekken bij religieus erfgoed in een gemeente.

IN DE PRAKTIJK | Opleiding Interior Design and Styling

Bij de opleiding Interior Design and Styling (Jan des Bouvrie Academy) van Hogeschool Saxion werken in het derde jaar van de opleiding studenten aan een ontwikkelopgave voor religieus erfgoed. Studenten worden gekoppeld aan opdrachtgevers (kerkbestuur of tussenpersoon) die een vraagstuk hebben met betrekking tot multifunctioneel gebruik of herbestemming. Een ontwerpteam van studenten gaat daarmee aan de slag. Een halfjaar lang onderzoeken zij wat precies de behoefte is van de opdrachtgever. Ze hebben daarvoor contact met alle stakeholders en kijken ook hoeveel waarde er in de omgeving wordt gehecht aan het gebouw. Aan het einde van het semester presenteren zij hun onderzoeksresultaten aan de opdrachtgever. "De onbevooroordeelde blik van studenten kan in een transitieproces dus heel verfrissend zijn. We merken dat het erg gewaardeerd wordt door de opdrachtgever als een jongere generatie betrokken is en meedenkt." - Faisa de Vreugd, onderwijskundige
De aangedragen opdrachtgevers (kerkbesturen) zijn bijna allemaal naar voren gekomen uit informatie die is opgedaan tijdens de processen van de kerkenvisies.

IN DE PRAKTIJK | Oss

In de gemeente Oss is tijdens het maken van de Kerkenvisie een 'Learning Community' opgericht. Sidney van den Bergh, mede-initiatiefnemer en raadslid in de gemeente Oss: "De Learning Community is een initiatief van de parochies van Oss, de Talentencampus Oss en de Technische Universiteit Eindhoven. De opdracht voor de studenten is om een alternatief te bedenken voor een van de vele kerken in de gemeente Oss. Soms zijn dat kerkgebouwen die nog gewoon in gebruik zijn als kerk, soms kerkgebouwen die aan de eredienst zijn onttrokken en soms zijn het kerkgebouwen waarvan bekend is dat ze aan de eredienst zullen worden onttrokken. Er komen elk halfjaar 5 tot 7 studenten naar Oss om een kerk te bekijken, te ontdekken en als studieobject te gebruiken. De studenten gaan in gesprek met vrijwilligers in de kerk, met omwonenden, met kerkgangers, het parochiebestuur en soms met ambtenaren van de gemeente. Door als student op een onafhankelijke manier de dialoog te zoeken en om 'herbestemming' als een studieopdracht ter sprake te brengen wordt het ongemak rondom dit onderwerp weggehaald. Dat gebeurt natuurlijk niet meteen, maar juist door steeds opnieuw studenten te koppelen aan een kerkgebouw en steeds opnieuw de gesprekken te voeren. Omdat de ontwerpen van de studenten niet meteen bedoeld zijn om uit te voeren, is er ruimte voor vrije gedachtevorming." De Learning Community wordt opgenomen in het aanbod van de Talentencampus met ondersteuning vanuit het Collegebestuur van Oss.

Communicatie/taal

Elkaars taal spreken

Het loont om bewust na te denken over hoe je taal kunt inzetten om de uitkomsten van een kerkvisie aantrekkelijk te maken voor collega's van andere beleidsterreinen of externe partijen en welke termen bruikbaar zijn om de opgaves rond het religieuze erfgoed neutraal en constructief onder de aandacht te brengen. Om aansluiting te vinden met andere beleidsthema's binnen de gemeenten en andere doelgroepen is het cruciaal om elkaars taal te spreken. 'Religieus erfgoed' zegt gemeentelijke afdelingen als planologie misschien niet direct iets, terwijl zij bekend zijn met termen als DNA, identiteit, omgevingskwaliteit, landschap etc.

Een kerk? Daarbij is het goed om bewust te zijn van het feit dat de terminologie rond religieus erfgoed (religie, kerk) voor veel mensen een bepaalde lading of connotatie heeft en die hoeft niet per definitie positief te zijn. Ook is het goed om te beseffen dat het woord 'kerk' niet-christelijke geloofsgemeenschappen uitsluit.

Een visie? Uit de evaluatie van de kerkenvisies komt dat een visie gezien wordt als een te abstract begrip. En 'visie' in combinatie met 'kerk' kan dus bij sommigen dubbel verkeerd vallen. De nodige gemeenten kiezen dan ook voor een andere term zoals 'aanpak religieus erfgoed', 'agenda religieus erfgoed', 'routekaart kerken', of 'stappenplan voor de toekomst'.

Taalgebruik is van belang voor alle betrokken partijen bij een kerkenvisie. Kerkbesturen geven vaak aan dat het bereiken van jongeren lastig is. Aansluitend taalgebruik kan hierbij helpen en ook de manier van communiceren (bijv. social media). Erfgoedpartijen die alleen jargon gebruiken die betrekking hebben op de cultuurhistorische waarde van een kerkgebouw bereiken minder mensen. En in een filmpje voor inwoners dat op social media wordt gedeeld, gebruiken mensen ander jargon dan in gesprekken met kerkeigenaren. Stem de gekozen taal dus af op de doelgroep.

IN DE PRAKTIJK | Stevenskerk Nijmegen

De Stevenskerk in Nijmegen stelt zich open voor een breder publiek dan alleen de geloofsge-meenschap. Daarvoor is onder andere een stichting opgericht met de naam Board with Church, die de Stevenskerk wil teruggeven aan hen die 'bored with church' zijn. Er is bewust gekozen voor deze term om een groter andere doelgroep aan te kunnen trekken. Voor veel Nijmegenaren is de Stevenskerk hét symbool van de stad, vanwege de plek in de Nijmeegse skyline en historie, maar toch zijn veel (jonge) Nijmegenaren er nooit binnen geweest. Het gebouw wordt vaak geassocieerd met een religieuze functie, waar niet iedereen zich door aangesproken voelt. Board with Church

IN DE PRAKTIJK | Leiden

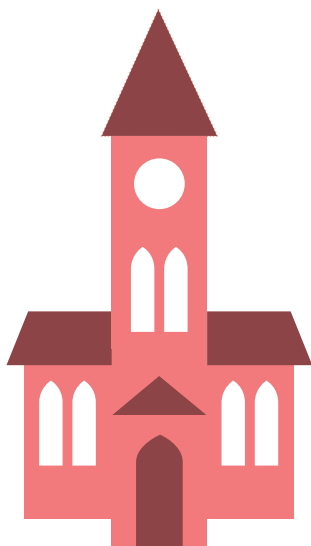
De gemeente Leiden heeft geen kerkenvisie maar een 'Nota Religieus erfgoed' opgesteld. Matthijs Burger, sr. adviseur cultureel erfgoed, legt uit: "De reden is eenvoudig: ten eerste gaat onze Nota niet alleen over kerken maar ook over een synagoge en moskeeën. Ten tweede heeft het begrip 'visie' met de Omgevingswet een duidelijke en afgebakende betekenis gekregen. Ook de toekomst van religieuze gebouwen is mede een ruimtelijk vraagstuk en moet dus gezien worden in het kader van de Omgevingswet. Dan moet je helder en eenduidig zijn in de begrippen die je hanteert en zorgen dat het product past binnen de structuur van de Omgevingswet. Tot slot willen we ook ruimte houden voor een gesprek over het roerend erfgoed dat hoort bij veel van betrokken gebouwen. Door het brede begrip 'erfgoed' te hanteren kap je dat niet bij voorbaat af."

IN DE PRAKTIJK | Hilversum

"In Hilversum spreken we over een Routekaart Religieus Erfgoed in plaats van een Kerkenvisie. Naast kerken beschikt Hilversum namelijk ook over niet-christelijke gebedshuizen. Zo zijn er vier moskeeën en is er een joodse gemeenschap aanwezig. En er zijn nieuwe opkomende religies die zichzelf geen kerk noemen, maar wel een gebedshuis hebben. Een 'Routekaart Religieus Erfgoed' is inclusief en sluit niemand buiten. De Routekaart is daarnaast een manier om het religieuze klimaat van Hilversum in kaart te brengen; hierbij worden alle religies en geloofs-gemeenschappen geïnventariseerd." - Lotte Portier, Beleidsadviseur Cultureel Erfgoed

Andere partijen en spelers

Bij kerkenvisies wordt uitgegaan van een gezamenlijke ontwikkeling van een duurzame strategie voor kerkgebouwen. Het gezamenlijke gaat verder dan de burgerlijke en kerkelijke gemeenten en betreft ook erfgoedorganisaties, dorps/wijkraden, burgers en initiatiefnemers. Daarnaast zien we meer en andere spelers die ook een deel van de opgave oppakken. Dit kan zowel op lokaal, regionaal of landelijk niveau.

De provincies en de provinciale steunpunten erfgoed zijn de afgelopen jaren steeds meer een rol gaan spelen bij de kerkenvisietrajecten en de opgave voor het religieuze erfgoed. Door het bieden van platforms voor kerkenvisiegemeenten maar ook voor allerlei provinciebrede partijen die zich bezighouden met kerkgebouwen. Door verbindingen te leggen ontstaan waardevolle contacten, worden kennis en ervaring uitgewisseld en ontstaat er een provinciaal netwerk. In sommige gevallen leidt dit tot een (structurelere) ondersteuningsstructuur, nieuwe financiële regelingen en/of procesondersteuning, die bijdragen aan de instandhouding van het religieuze erfgoed.

Een andere partij die een belangrijke rol is gaan spelen bij de kerkenvisies zijn de bureaus en de procescoaches. Aan het begin van het programma heeft een aantal adviseurs zich toegelegd op dit onderwerp en deze groep is gegroeid. Door de samenwerking met verschillende gemeenten en ook binnen het programma is de ervaring enorm snel toegenomen en is er gewerkt aan de collectieve kennis. Uit de evaluatie van de kerken-

visiegemeenten blijkt dat een groot deel van de gemeenten kiest voor een (beperkte) vorm van inhuur, meestal op het gebied van proces en gespreksvoering met externe partijen. Een ander deel vraagt juist hulp bij de inventarisatie en waardering. Ook is er ondersteuning vanuit ontwerpers om het proces, de opgave en eventuele oplossingen te verbeelden of in een breder kader te plaatsen, zoals bijvoorbeeld de analyse van het kerkenlandschap. De ervaring leert dat dit positief bij kan dragen aan het onderlinge gesprek. De opgedane kennis en ervaringen kunnen heel goed ingezet worden in het vervolgtraject en hier en daar ontstaan hele mooie initiatieven.

De kerkenvisies zijn in eerste instantie vanuit erfgoed aangevlogen maar al snel is duidelijk geworden dat de opgave van de kerkgebouwen een integrale opgave is. Zowel intern bij de gemeenten, als bij de externe partijen en in de ondersteunende bureaus zijn er diverse spelers bijgekomen. Een goed voorbeeld is de sociaal-maatschappelijke kant. Daar meldden zich ook adviseurs op het gebied van leefbaarheid, wijk- en dorpsadviseurs en verenigingen kleine kernen. Deze partijen hebben een rol gepakt in het kerkenvisieproces en hebben zeker een rol in het vervolg bij de ondersteuning van concrete ontwikkelingen rondom kerkgebouwen.

Er staan ook nieuwe spelers vanuit de maatschappij op, die tot voor kort geen directe link hadden met kerkgebouwen, zoals kunstenaars, energicoöperaties, opleidingen of 'gewoon' intrinsiek gemotiveerder burgers. Gezien de complexiteit van de opgave is meedenkkracht, energie, inspiratie en concrete inzet erg welkom. Verbindingen leggen tussen deze partijen en de kerkbesturen/eigenaren vraagt af en toe enige inspanning omdat het aparte werelden zijn die soms ver van elkaar staan.

Als laatste worden de andere geloofsgemeenschappen genoemd, zoals moslimgemeenschappen of de internationale of migrantenkerken. Doordat de kerkenvisie gaat over alle geloven en gebedshuizen, komen er bij veel gemeenten vaak nieuwe groepen aan tafel met een ander gebruik van het gebedshuis.

IN DE PRAKTIJK | Zuid-Holland

Erfgoedhuis Zuid-Holland en Verhalenhuis Belvédère zijn een pilotproject gestart rondom religieuze gebouwen met een onzekere toekomst. Om ook de immateriële kant van dit erfgoed levend te houden, verzamelen zij verhalen en herinneringen over twee gebedshuizen in Rotterdam en zetten zij zich in om deze een plek te geven bij ontwikkelingen zoals herbestemming. Zo zijn voor de Steigerkerk in Rotterdam 20 mensen -van kerkganger tot tuinman - geïnterviewd over hun leven, over hun persoonlijke beleving en over de betekenis die de kerk en het gebouw voor hen heeft. Ellen Steendam, adviseur bij Erfgoedhuis Zuid-Holland, hoopt dat het project anderen inspireert om meer met de immateriële kant van religieus erfgoed te doen. De verhalen van de Steigerkerk zullen naar verwachting in 2022 worden gepresenteerd.

IN DE PRAKTIJK | Súdwest-Fryslân

Deze gemeente heeft in de laatste plenaire bijeenkomst 'creatieve denkers' ingezet. Bij het uiteengaan in groepjes kreeg elke tafel een creatieve denker toegewezen die vanuit een andere (maar respectvolle) invalshoek met de groep mee kon praten. Dit heeft goed gewerkt om een meer open en constructieve dialoog tot stand te brengen.

IN DE PRAKTIJK | Uden

In Uden lag het initiatief voor het opstellen van een kerkvisie bij de eigenaar van de zes kerkgebouwen: het parochiebestuur van de Sint Petrusparochie. Voor de Sint Petrusparochie was het opleveren van de kerkvisie slechts een eerste stap. Jan Lucius, penningmeester en initiator van de kerkvisie: "Toen de kerkvisie was opgeleverd, vonden we dat de bal bij ons als parochiebestuur lag en we in eerste instantie ook zelf stappen moesten zetten. Daar zijn we afgelopen twee jaar volop mee bezig geweest." Zo is in een van de kerken een toekomstige herbestemming gevonden middels een plaatselijke ondernemer en heeft een pastorie een herbestemming gevonden als notariskantoor. Verder zijn er onder andere haalbaarheidsonderzoeken aangevraagd en inmiddels uitgevoerd voor het kerkgebouw van Volkel, en voor de kerk in Boekel liggen er plannen voor herinrichting die een flexibel gebruik mogelijk maken.

IN DE PRAKTIJK | Platform Kerkvernieuwers

Een vraag die tijdens veel kerkvisietrajecten opkomt is hoe je andere doelgroepen (dan kerkeigenaren/-besturen/-bezoekers) kan betrekken én kan inzetten voor de opgaven met betrekking tot het religieuze erfgoed in een stad of regio. Platform De Kerkvernieuwers deed onderzoek naar jongerenparticipatie: in het project Alleen op Vakantie staat het perspectief van jonge mensen in de dialoog over de toekomst van onze kerkgebouwen centraal. Hoe kan een kerkgebouw voor hen het meest relevant zijn? De Kerkvernieuwers is een nieuw platform voor mensen die begaan zijn met (deels) leegkomende kerkgebouwen. Zij verbinden kennis, netwerken en best practices rondom kerkvernieuwing, om samen te werken aan een steviger fundament voor religieus erfgoed.

Dit netwerk is mede ontstaan door het Programma Toekomst Religieus Erfgoed en voorziet in een behoefte die ook uit de kerkvisietrajecten ontstaat: creatieve, gemotiveerde meedenkers die in lastige opgaven rondom een kerkgebouw een andere dynamiek kunnen inbrengen.

IN DE PRAKTIJK | Haarlem

In Haarlem zet de Stichting Vrienden van de Groenmarktkerk zich in voor een zorgvuldige omgang met de kwaliteit van de Nieuwe Groenmarkt, nu de gemeente deze straat wil herinrichten en de kerk met een aantal omliggende gebouwen door het kerkbestuur verkocht worden. Bernadette Meertens, voorzitter van de Stichting, legt uit: "We doen een appèl op zowel de gemeente als het kerkbestuur om over de plannen met elkaar, met bewoners, met kerkgangers en met de verschillende maatschappelijke instellingen in de buurt in gesprek te gaan. Je kan de ontwikkelingen immers niet los van elkaar zien. Een kerk is voor veel mensen een baken in de wijk of in de stad, en een kenmerk van de Groenmarktbuurt is de hoge dichtheid van maatschappelijke functies die in de gebouwen zijn ondergebracht. Ontwikkelingen raken aan de vraag wat voor een stad we willen zijn. Kan de straat en de kerk ruimte blijven bieden aan alle bevolkingsgroepen? Inmiddels hebben het kerkbestuur en de gemeente meer onderling contact, en is de gemeente zich er veel meer van bewust dat de kerkgangers en bewoners ook een stem hebben." De stichting organiseert betrokkenheid vanuit de buurt onder andere door bewoners- en debatavonden en via het pamflet Nieuwe Groenmarkt, waarin de kernwaarden van het gebied staan omschreven.

IN DE PRAKTIJK | Zaanstad

De gemeente Zaanstad heeft meegedaan aan een pilot van de rijksbouwmeester en het programma Toekomst Religieus Erfgoed om ook een architect te laten meedoen in het kerkenvisietraject. Deze architect heeft een systeem ontwikkeld voor de Zaanstreek waarbij de kerken over 'families' met bepaalde eigenschappen verdeeld worden. Die indelingen vormen de basis van de brede afweging over het religieus erfgoed.

IN DE PRAKTIJK | Gelderland

In de provincie Gelderland is er een samenwerking ontstaan tussen de zogenaamde leefbaarheidsalliantie en de erfgoedalliantie, twee netwerken van verschillende partijen rondom leefbaarheid en erfgoed. Samen kijken ze naar een mogelijke ondersteuningsstructuur voor ontwikkelopgaven bij kerkgebouwen. Hieruit is ook een samenwerking ontstaan tussen een aantal bureaus vanuit de verschillende invalshoeken die gemeenten begeleiden bij hun kerkenvisie.

Team Musica Mundana presenteert haar ontwerp van de prijsvraag Sublieme Schoonheid Sublieme Duurzaamheid voor de Oude Kerk te Amsterdam.

ERFGOED
JONG

MET JONGE
LIDMAATSCHAP

P.
G.
V.
P.

Jongeren nemen deel aan symposium 'Alleen op Vakantie' van het platform Kerkvernieuwers.

Bijlage: Schematische weergave van de mogelijkheden van verankering

OUTPUT	Bij gemeente	Bij kerk
Acties	<ul style="list-style-type: none"> - Contracten tussen kerken en de Monumentenwacht - Pilotprojecten: verduurzaming kerken, kerk als ontmoetingsplek in dorp/wijk - Intermediair tussen opleidingen en kerkbesturen/eigenaren voor stage-/afstudeer-/studieopdrachten - Intermediair tussen creatieve denkers/dorps-/wijkraden e.d. en kerkbesturen - Kerkbesturen als gesprekspartner bij gemeentelijke ontwikkelingen 	<ul style="list-style-type: none"> - Contracten tussen kerken en de Monumentenwacht - Pilotprojecten: verduurzaming, samenwerking met gemeenschap - Opstellen eigen visie op gebouw(en) - Gebruikmaken van meedenkkracht (<i>studenten, creatieve denkers, omwonenden</i>) - Aanvragen haalbaarheids-/duurzaamheidsonderzoek
Producten	<ul style="list-style-type: none"> - Website/kennisbank - Interactieve kaart - Toeristische route - App, audiotour 	<ul style="list-style-type: none"> - In kader van toeristische profilering: audiotour, app - Website uitbreiden voor meer doelgroepen
Handelingen of werkafspraken	<ul style="list-style-type: none"> - Kerkkloket - Structureel kerkenoverleg - Kerkenambassadeur - Herbestemmingsteam - Makel/schakelpunt - Handelingskader - Vast overleg t.b.v. preadvies ontwikkeling 	<ul style="list-style-type: none"> - Structureel kerkenoverleg
Sectoraal beleid	<ul style="list-style-type: none"> - Koppeling aan ander gemeentelijk beleid als erfgoed, toerisme, leefbaarheid, sociaal, architectuurbeleid, (<i>maatschappelijk</i>) vastgoed/leegstandsbeleid 	<ul style="list-style-type: none"> - Actief participeren bij ontwikkeling sectoraal beleid
Integraal beleid	<ul style="list-style-type: none"> - Omgevingsvisie/Stadsvisie, omgevingsplan, omgevingsprogramma - Thematisch integraal beleid: bijv. de gezonde stad, de duurzame stad, de inclusieve stad, de dynamische stad - Gebiedsgericht integraal (bijv. wijk- of dorpsgericht beleid) 	<ul style="list-style-type: none"> - Actief participeren bij ontwikkeling integraal beleid

Bij burger(partijen)	Bij anderen
<ul style="list-style-type: none"> - Gesprek aangaan met lokale kerk - Initiatieven ontplooiën - Kennis inbrengen - Kerkgemeenschap betrekken bij lokale initiatieven als energiecoöperatie of kunstenroute 	<ul style="list-style-type: none"> - Regelingen duurzaamheid /herbestemming/leefbaarheid (<i>provincie/rijk</i>) - Meenemen in toeristische profilering (VVV's) - Ontwikkeling ondersteunende producten (<i>bureaus</i>) - Inzet studenten bij neven-/herbestemmings-/ verduurzamingsopgaven (<i>opleidingen</i>) - Prijsvraag (<i>provincies/stichtingen</i>) - Kunstprojecten (<i>stichtingen, opleidingen</i>)
<ul style="list-style-type: none"> - Pamflet - Crowdfunding 	<ul style="list-style-type: none"> - Rekenmodellen (<i>bureaus</i>) - Procestools (<i>bureaus</i>) - Tentoonstellingen
<ul style="list-style-type: none"> - Vrijwilligerswerk doen voor de kerk, als rondleidingen verzorgen - Gebruik maken van de kerk voor activiteiten 	<ul style="list-style-type: none"> - Netwerk (<i>opleidingen, steunpunten, bedrijven</i>) - Herbestemmingsteam (<i>provincie, rijk</i>) - Kerken als vast onderdeel in curriculum (<i>opleidingen</i>) - Investeringsfonds (<i>financiële partijen</i>)
<ul style="list-style-type: none"> - Actief participeren bij ontwikkeling sectoraal beleid 	
<ul style="list-style-type: none"> - Actief participeren bij ontwikkeling integraal beleid 	

Colofon

De bouwstenen vormen een handreiking voor gemeenten die aan de slag willen en zijn met een kerkensvisie.

De bouwstenen zijn samengesteld op basis van de evaluatie en analyse van de praktijkervaringen van verschillende gemeenten met hun kerkensvisie. Omdat een kerkensvisie altijd maatwerk is, brengt elke nieuwe kerkensvisie nieuwe wetenswaardigheden aan het licht en deze addendum is een actualisatie van de bouwstenen. Reacties zijn zeer welkom en kunnen gestuurd worden naar kerkenvisies@cultureelerfgoed.nl

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2021

Tekst: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Programma Toekomst Religieus Erfgoed

Opmaak en vormgeving bouwstenen: Tegenwind, Utrecht

Foto's: omslag: Wouter Smolders ©Rafelroutes,

binnenwerk: Chris Booms & Paul van Galen: pag. 8, 26, 30,

Simone Both: pag. 44, Lars van den Brink: pag. 2, Arjan

Bronkhorst: pag. 11, 17, David Koren: pag 33, Paul Voorham:

pag 43 (Het ontwerpteam bestaat uit een samenwerking tussen ABT en OBSCURA) en Todd Weir: pag. 29.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5

3811 MG Amersfoort

Info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

Een samenwerking van:

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

ERFGOEDVERENIGING
HEEMSCHUT

VERENIGING MONUMENTALE
BEHEERDERS KERKGEBOUWEN

Restauratiefonds.

Interprovinciaal Overleg **ip**^o

Museum
Catharijne
Convent

Interkerkelijk Contact in Overheidszaken

